

Agrarno-industrijski konflikti i zemljoradničko zadrugarstvo*

Mr Aleksandar Raič

UVOD

Klasični model zemljoradničke zadruge kao privredne organizacije zasnovan je na ideji kompromisa oko skupa interesa čije je zadovoljenje moguće metodima pozitivne kooperacije članova zadruge. U tradicionalnoj seoskoj socijalno-ekonomskoj strukturi zasnovanoj na samozadovoljavanju potreba seljačke zajednice i minimalnoj razmeni sa gradskom privredom, koju idealno karakteriše Tönniesov tip *Gemeinschafta*, skup ovih interesa relativno je ograničen, te zadruga kao udruženje malih proizvođača-trgovaca može da funkcioniše na principu kompromisa. U okolnostima integracije agroprivrede, kada je selo zapljusnuto industrijskom agresijom i podložno društveno-ekonomskoj diferencijaciji, zadruga može da se zasnuje na sve užem skupu interesa nekonfliktne prirode. Zadruga može da obuhvati grupu članova koji su u stanju da ograniče međusobnu konkurenciju u relativno širokoj sferi interesa konfliktnog karaktera. Ta sfera kompromisa, na kojoj je opstanak zadruge moguć, nužno se sužava, dok sfera konfliktata, takmičenja i konkurencije, potiskivanja i dezorganizacije (subordinacije) obuhvata sve veći broj sličnih i opozicionih interesa članova zadruge.

Dekadencija zemljoradničkog zadrugarstva u Jugoslaviji posledica je nesposobnosti zadruga da obezbede kompromis u dovoljno širokoj sferi interesa seljaka i radnika zadružnih pogona. Interesi radnika su sve tešnje vezani za moćne integrisane agroprivredne sisteme, koji se ubrzanim tempom razvijaju u jugoslovenskoj poljoprivredi. Seljačka poljoprivreda ostaje izvan toga procesa jer, kako izgleda, zadruga ne može da reši konflikt tradicionalnog sela i integrisane agroprivrede. Zemljoradnička zadruga u okviru integrisanih agroprivrednih sistema, kako zapaža Desroche, postala je stecište »opštih sukoba između razvijenog industrijskog društva i nerazvijenog seoskog društva, od kojih prvo kolonizira drugo«.¹

* Ovo je neizmjenjeno saopćenje autora na Savjetovanju Jugoslavenskog udruženja za sociologiju: *Društveni konflikti i socijalistički razvoj Jugoslavije*, Portorož 10–13. veljače 1972. g. (Primjedba Redakcije)

¹ H. Desroche: »Combinat et zadruga«, *Communautés*, Supplément, 29/1971, str. 4.

Povlačenje zemljoradničkog zadrugarstva pred procesima agroprivredne integracije nužna je posledica industrijalizacije poljoprivrede i ubrzane evolucije zadruge kao preduzetnog mehanizma sela — od Gemeinschaft strukture udruženja ka Gesellschaft strukturi preduzeća. Umesto multifunkcionalne matice sela, zadruga se preobražava u ograničen i labav obrambeni savez malih proizvođača-trgovaca, da bi se još više suzila na krug privilegovanih kooperanata krupnih integratora, i konačno preobrazila u kolonizatorski mehanizam subordinacije sela ili šireg područja na kome deluje.

Ovakva evolucija zadrugarstva izražava diferencijacione procese u seljaštvu u kome narastaju interesi prihvatanja industrijalizacije — mehanizacije, hemizacije, nauke. No agrarna struktura seljačke poljoprivrede i preduzetni mehanizmi, koji mogu da se na toj osnovi razviju (seljačko gazdinstvo, ortaštvo, zadruga-udruženje), onemogućuju realizaciju tih interesa. Nužno je ograničavanje sfere konfliktnih interesa, a to je u uslovima agroprivredne integracije moguće samo koncentracijom napora oko ograničenih ciljeva i organizacijom efikasnog preduzeća velikih razmera. Interesi seljaštva su, međutim, isuviše različiti i međusobno konkurentni da bi došlo do spontanog razvoja velikih industrijalizovanih zadružnih preduzeća.

Koncentracija napora mnogih sitnih proizvođača i trgovaca radi društveno i ekonomski normalnog uključenja u agroprivrednu integraciju, ostvariva je samo pod pritiskom ekonomskog karaktera (isključujući administrativni pritisak). Integracija može da potekne iz dva pravca: prvi je »od dole«, tj. od strane uže ciljne grupe snažnijih individualnih seljaka-preduzetnika, koji uspevaju da obrazuju organizacione mehanizme modernog preduzeća. U jugoslovenskoj praksi takvi se slučajevi integracije »od dole« uglavnom svode na sferu prometa: to su spontane organizacije seljaka-nakupaca, trajnija ortaštva, kao i manji broj zemljoradničkih zadruga pod kontrolom seljaka-korisnika. Šanse razvoja ovoga tipa integracije su veoma ograničene, prvo, zbog administrativnih prepreka integracije zemlje i, što je bitnije, niskog nivoa koncentracije kapitala u seljačkim rukama, i drugo, zbog već ostvarene visoke koncentracije ljudi i kapitala u integrisanim agroprivrednim sistemima koji su u visokom stepenu uspeli da subordiniraju postojeće zadruge i preobrazu ih u mehanizme kolonizacionog pritiska na selo.

Drugi oblik integracija potiče »od gore«, tj. od moćnih agroprivrednih centara. Uključivanje dela sitnih poljoprivrednika u industrijalizovanu poljoprivredu oni vrše na bazi racionalnog izbora kooperanata među seljacima koji su sposobni za korenitu transformaciju u »svojevrnsne industrijske radnike«,² Seljaci ovde ne mogu da utiču korenitije na sopstveni razvoj, niti u tome imaju realnu šansu, pošto njihova ekonomska moć, čak i kada bi bila udružena, ne može da savlada kolonizacione mehanizme moćnih imperija integrisane agroprivrede. Zato je integracija »od gore« istovremeno efikasno ali često i brutalno rešavanje agroindustrijskih konflikata u korist gradsko-industrijskih interesa.

² »Poslovno povezivanje kombinata i poljoprivrednih dobara sa individualnim proizvođačima putem zadruga i jedinica za kooperaciju neposredno omogućuje prevazilaženje i ublažavanje neracionalnosti proizvodnje na sitnom posedu, pretvarajući postepeno ove proizvođače u svojevrnsne industrijske radnike«. Referat S. Doronjskog na I konferenciji SKJ, Beograd, 1970.

KOLONIZACIONI ASPEKT AGROINDUSTRIJSKE INTEGRACIJE

Prilikom istraživanja agroindustrijskih konflikata i uloge zemljoradničkog zadrugarstva u njihovom rešavanju veoma je važno poimanje društveno-ekonomske sadržine procesa agroindustrijske integracije. Pod agroindustrijskom intrgracijom podrazumevamo razvoj urbano-industrijskih struktura u poljoprivredi, metastaziranje fabričkog modela privredne organizacije u ruralnoj sredini, zasnovanoj na prvobitnoj sintezi poljoprivrednog i manufakturnog rada u porodičnom seljačkom gazdinstvu. Ovaj proces otpočinje trgovinskom agresijom na selo, prodorom jeftinijih i ekonomski efikasnijih sredstava industrijskog poretka za potrošnju i poljoprivrednu proizvodnju; potom po prima oblik rastuće kolonijacije seoskog područja, koja u poljoprivredi razvija socijalne ćelije — tradicionalnom selu tuđih industrijskih organizacija koje na njenu okolinu deluju asimilatorski; na kraju se ovaj proces završava potpunom aneksijom deagrarizovanih seoskih područja i punim suverenitetom industrijsko-fabričkih sistema nad poljoprivredom. Dovršena agroindustrijska integracija je vizija sela bez seljaka i poljoprivrede bez njenih privredno-proizvodnih specifičnosti.

Prva etapa agroindustrijske integracije u Jugoslaviji, pogotovo u njenim glavnim agrarnim regionima (Vojvodina, Slavonija), nalazi se na vrhuncu. Selo je u visokom stepenu dezorganizovano civilizacionim šokom, a seljačko gazdovanje postaje tehnološki, a u poslednje vreme i ekonomski zavisno od pritanjanja robe industrijskog porekla. Samo je mali broj seljačkih gazdinstava očuvao ekonomsku ravnotežu (zemlja, kapital, rad), dok većinu potresa kriza poremećenog procesa reprodukcije (oskudica u radnoj snazi, neiskorišćenost kapaciteta opreme, nedovoljnost zemljišta za aktiviranje radne snage i mašina, itd.).

Poslednja decenija agrarnog razvoja u Jugoslaviji pokazuje karakteristike druge etape agroindustrijske integracije. Industrijska kolonizacija seoskih područja ima odlike procesa koji čisti zemlju od viška radne snage, te na taj način stvara ekonomsku neophodnost primene mašina u poljoprivredi, slamajući istovremeno otpor tradicionalnih socijalno-ekonomskih struktura sela protiv akcije urbano-industrijskih kolonija formiranih u seoskim sredinama. Ovi procesi predstavljaju globalan okvir agroindustrijskih konflikata u savremenoj Jugoslaviji.

Treća, završna etapa agroindustrijske integracije u jugoslovenskim je uslovima udaljena perspektiva, s obzirom da ni u uslovima SAD — u kojima je taj proces dostigao istorijski najrazvijenije oblike — selo i poljoprivreda još nisu potisnuti megalopolisom i agribusinessom.³ Zato se analiza agroindustrijskih konflikata u Jugoslaviji mora postaviti u okvir kolonizacione etape agroindustrijske integracije.

Etapa kolonizacije nastupa od momenta kada za industriju, i industrijski vođenu krupnu poljoprivredu, više nije dovoljno da tržišnim sistemom (konkurencijom) ograniči i potisnu seljake sa tržišta, nego kada postane nužna njihova ekonomska i tehnološka subordinacija. Industrijalizacija (i ekonomska emigracija) iscrpela je iz seljačke poljoprivrede najkvalitetniju radnu snagu;

³ Taylor i Jones ističu da se integracija poljoprivrede (agriculture) u jedinstvenu nacionalnu ekonomsku instituciju u SAD još nalazi u toku, i da se potpuno utapanje 3 do 4 miliona sitnih farmi u agribusiness još ne može prognozirati. Taylor, L. Jones, R.: *Rural Life and Urbanized Society*, New York, 1964.

moćnost stvaranja ekonomski efikasnih proizvodnih jedinica pod kontrolom individualnih preduzetnika ograničena je administrativno; tržište poljoprivrednih sirovina se širi, a istovremeno zemljište (kao najvažniji uslov poljoprivredne proizvodnje) ostaje pod kontrolom dezorganizovane seljačke porodice. Ekonomski efekti konkurencije su prestali da zadovoljavaju interese i seljačke porodice i krupnih kupaca poljoprivrednih sirovina. U takvoj situaciji agroindustrijska integracija poprima oblike konfliktnih procesa.⁴

Razvoj agroindustrijskih konflikata (interesi od kojih se polazi, trajnost, mehanizmi rešavanja, rezultati) zavisi od stepena industrijske kolonizacije sela. Ispočetka su kolonije stručnjaka i industrijskih radnika na selu bile malobrojne i tesno vezane sa seljacima. One su nestabilne, bez oslonca na razvijeni sistem urbano-industrijskih instalacija (stanovi, kulturni objekti, transportni sistem, mašine itd.). Ali od samog početka one uspevaju da izazovu asimilacione efekte (traktoristi koji se prekvalifikuju u šofere, itd.) i diskriminaciju među seljacima-kooperantima (prioritet u uslugama, u informisanju itd.). Konflikti ovde ne mogu poprimiti trajan oblik i svest o njima, a time i mehanizam rešavanja konflikta ne dobija čvrste oblike. Industrijska kolonija i selo su dva manje-više razgraničena socijalna sistema (dualizam sistema) između kojih prevlađuju procesi kooperacije, takmičenja, subordinacije i eliminisanja.

Opšti, deagrarizacioni efekat industrijalizacije dovodi do ekspanzije industrijskih kolonija u seoskim sredinama. Kolonije poprimaju potpunu strukturu urbano-industrijske organizacije usmerene u pravcu podređivanja ili eliminisanja iz konkurencije društvenih grupa sa opozicionim interesima. Izgrađivanje industrijskih instalacija i povećavanje broja kolonista sa istim interesima (stručnjaci i kvalifikovani radnici iz grada), uz asimilaciju širokog kruga starosedelaca-seljaka (povremeni i sezonski radnici, kao i radnici »na sic«), omogućava savladavanje otpora tradicionalnih interesnih grupa u seoskoj sredini (preduzeća individualnih poljoprivrednika, ortaštva, susedska kooperacija, zadruge) i njihovo potiskivanje na marginalna područja prirede — na kojima se interesi ne sudaraju (rezervati).

U ovoj fazi ekspanzije kolonizacionog procesa na selu, konflikti se pojavljuju na širokom frontu i prerastaju iz spontanog i prolaznog u oblik organizovanog i trajnog konflikta. Konflikti koji nastaju povodom komasacije, cena, uslova isporuke, načina proizvodnje poljoprivrednih sirovina (koje dikтира prerađivač-monopolista), i niza drugih pozicionih interesa seljaka-kooperanata i agroindustrijskih kombinata, ti se konflikti učvršćuju u svesti sukobljenih društvenih grupa, prerastajući u oblik klasnih konflikata. A takvi konflikti zahtevaju organizovanje i borbeni savez sa drugim društvenim grupama koje se nalaze u sličnoj situaciji.

Hendikep sela u nas jest u tome što nema širu, vertikalno povezanu organizaciju za rešavanje konflikata oko svojih osnovnih ekonomskih i društvenih interesa. Pored organizovanog sistema integrisane agroindustrijske privrede (kombinati, komore, poslovni savezi), pripadnici industrijskih kolonija na selu imaju i sindikalnu organizaciju, kao i sebi naklonjen državni aparat. Ipak, seljaci postaju svesni osnovnog agroindustrijskog konflikta, što i izražavaju u svojim političkim poslanicama.

⁴ Szczepanski definiše konflikt kao »proces, u kojem jedinka ili grupa teži ostvarivanju sopstvenih ciljeva (zadovoljenje potreba, realizacija interesa) eliminisanjem, podređivanjem ili uništenjem jedinice ili grupe koja teži sličnim ili identičnim ciljevima.« J. Szczepanski, *Elementarne pojecia sociologii*, Warszawa, 1970, str. 484.

INTEGRACIJA AGROPRIIVREDE: GLOBALAN OKVIR AGROINDUSTRIJSKIH KONFLIKATA

Konflikti u kooperativnom sektoru jugoslovenske poljoprivrede posle 1965. godine dobili su akutan oblik. Uzrok tome su izmene okolnosti na agropriivrednom tržištu. Organizatori kooperativne poljoprivrede, posebno zemljoradničke zadruge, našli su se na udaru dveju konkurentskih struja.

Robni tok pretpriivrodne faze agropriivrede (snabdevači poljoprivrede sredstvima za proizvodnju industrijskog porekla) zahvaćen je procesima koncentracije, što je raskcepkanu fazu proizvodnje poljoprivrednih sirovina dovelo u inferioran položaj. Vojvođanski primer pokazuje koliko je visok stepen ove konkurentske inferiornosti poljoprivrede prema visokokoncentrisanim industrijama sredstava za poljoprivrednu proizvodnju (tabela 1). Pri tome fabrike veštačkih đubriva i vodopriivredne organizacije imaju monopolnu poziciju u odnosu na mnogobrojne, neorganizovane proizvođače poljoprivrednih sirovina.

S druge strane, robni tokovi postpriivrodnih faza agropriivrede (prerada i distribucija poljoprivrednih sirovina i prerađevina) poremećeni su burnim procesima konkurencije. Obe postpriivrodne faze agropriivrede se ne odlikuju visokom koncentracijom. Sudeći na osnovi karakteristika strukture agropriivrede Vojvodine (tabela 1), ni faza prerade ni faza distribucije poljoprivrednih proizvoda nisu u stanju da poljoprivredi pruže stabilan oslonac u zadovoljavanju njenih vitalnih interesa sa preobražajem u krupnu robnu priivredu. U fazi prerade jedino prehrambena industrija ima karakter velike industrije sposobne da ograniči konkurenciju i organizuje tržište pojedinih vrsta poljoprivrednih sirovina.

Bez koncentracije prerade i distribucije poljoprivrednih proizvoda, stabilizacija agropriivrednog tržišta, a time i priivredno-priivrodne pozicije poljoprivrednih proizvođača, nije moguća. Seljak koji neorganizovano plasira svoje proizvode, ili ih delimično zanatski prerađujući kada to tržište zahteva, remeti stabilizaciju agropriivrednog tržišta. Nizak stepen koncentracije, i otuda odsustvo koordinacije u fazi prerade i distribucije agropriivrede, omogućuju pojavu širokog sloja posrednika — nakupaca, trgovačkih agenata — čija akcija razara svaku čvršću priivrednu vezu u okviru kooperativnog sektora poljoprivrede.

Tabela 1

Struktura agropriivrede u Vojvodini 1969. godine

O b e l e ž j a	Faze agropriivrede				Ukupno
	I	II	III	IV	
Broj samostalnih radnih organiz. ukupno	58	311	96	126	591
%	9,8	52,6	16,2	21,3	100,0
Broj zaposlenih	9.745	85.795	26.997	10.040	122.577
%	7,9	70,0	21,9	8,5	100,0
Prosečan broj zaposlenih u jednoj organizaciji	165	275	280	82	207
Vrednost osnovnih sredstva u funkciji (mil. din.)	3.194	4.760	1.709	416	10.079
%	29,4	44,2	15,8	3,8	100,0

Izvor: Podaci SDK.

Potrebno je naglasiti da su u okviru pretproizvodne faze agroprivrede (I) obuhvaćene ustanove i preduzeća koja daju usluge poljoprivredi (stanice za zaštitu bilja i stoke, ustanove za uređenje bujica, itd.), vodoprivredne organizacije, tvornice poljoprivrednih mašina, veštačkog đubriva i stočne hrane. Proizvodna faza obuhvata poljoprivredne organizacije (PIK, poljoprivredna dobra, farme, SRZ i opšte zemljoradničke zadruge, specijalizovane zemljoradničke zadruge i ostale poljoprivredne organizacije). Faza prerade (III) obuhvata kudjeljare i lanare, predionice i tkačnice vune, prehrambenu industriju, industriju duvana i zanatske radionice za proizvodnju prehrambenih proizvoda. Faza distribucije (IV) obuhvata trgovinu na malo, na veliko i spoljnu trgovinu prehrambenih proizvoda, skladišta i hladnjače, ugostiteljska poduzeća i radničke restorane i pijace — tržnice na malo.

Glavni izvori agroindustrijskih konflikata, od kojih zavisi i konfliktni karakter odnosa u kooperativnoj poljoprivredi, potiču od porasta zavisnosti poljoprivrede od nekoliko moćnih industrija-slabdevača, odnosno (u još većem stepenu) od industrijskih prerađivača i krupnih distributera (trgovaca) njenih proizvoda. Na osnovi tabela međusobnih odnosa privrednih delatnosti Jugoslavije za 1962. odnosno 1968. godinu vidi se da je tokom sedam godina zavisnost poljoprivrede od njenih slabdevača porasla znatno više nego što je porasla zavisnost potrošača poljoprivrednih sirovina i finalnih proizvoda od njenih isporuka (tabela 2).

Tabela 2

Tržišna zavisnost poljoprivrede od slabdevača i kupaca-potrošača poljoprivrednih proizvoda u Jugoslaviji 1962. i 1968. godine

	Slabdevači		Kupci-potrošači	
	1962.	1968.	1962.	1968.
Proizvođači i prerađivači nafte	1,84	1,36	—	—
Metalna industrija	1,17	2,14	—	—
Hemijska industrija	5,53	6,80	0,33	0,26
Tekstilna industrija	—	—	0,10	7,45
Industrija kože i obuće	—	—	3,17	3,02
Prehrambena industrija	1,87	5,19	16,41	26,00
Industrija duvana	—	—	1,89	2,67
Poljoprivreda	81,40	69,00	68,80	59,80
Saobraćaj i veze	1,76	2,16	—	—
Trgovina i ugostiteljstvo	2,23	7,83	0,51	0,53
Uslužno zanatstvo	1,41	2,42	—	—
Ostali slabdevači	2,79	3,11	—	—
Ostali potrošači poljoprivrednih sirovina	—	—	0,79	0,27
Vrednost ukupnih utrošaka poljoprivrede	100,00	100,00	—	—
Ukupna vrednost isporučenih sirovina	—	—	100,00	100,00

Nasuprot opadanju značaja unutrašnjih, horizontalnih veza između pojedinih grana poljoprivrede, u odvijanju reprodukcije u poljoprivredi dominantni faktori postaju slabdevačke industrije, posebno hemijska i prehrambena, i trgovina. Na strani tržišta, unutarpoljoprivredna razmena reprodukcioni materijala još brže gubi značaj, dok se uticaj prehrambene industrije na plasman poljoprivrednih sirovina približava situaciji potpune kontrole.

Ovome treba dodati činjenicu sužavanja mogućnosti direktnog plasmana poljoprivrednih proizvoda krajnjim potrošačima (lična i opšta potrošnja) i povećavanje uticaja spoljne trgovine (izvoz) i organizacije — koje obezbeđuju lagerovanje i manipulaciju zaliha — na finalni plasman poljoprivrednih proizvoda.

Ovakve promene reprodukcionijske zavisnosti u agroprivredi odvijaju se uz mnogobrojne neusklađenosti i konflikte koji ne mogu biti rešeni kompromisom između aktera u okviru same jugoslovenske agroprivrede. Uvoz se javlja kao *deus ex machina* u rešavanju ovih konflikata. Porast uvoza tokom spomenutih sedam godina (ili u korist ili na štetu poljoprivrede) ukazuje na zaoštavanje agroindustrijskih konflikata, čije rešenje nije moguće kompromisom. Uvoz reprodukcionijskih materijala i kapitalnih dobara koje troši poljoprivreda (oko 233 miliona dinara u 1962, odnosno 673 mil. dinara u 1968. godini), daleko zaostaje za uvozom poljoprivrednih proizvoda u interesu finalnih i reprodukcionijskih potrošača (oko 1,5 milijardi u 1962. i 2,5 milijardi dinara u 1968. godini). Interesi prerađivačke industrije u ovom smislu nadvladavaju interese poljoprivrede.

U opisanim strukturalnim promenama u agroprivredi došlo je posle 1965. godine do talasa agroindustrijske integracije, čije su najmasovnije žrtve postale opšte zemljoradničke zadruge.

Agroindustrijska sinteza, posebno fuzija krupnih poljoprivrednih dobara i prehrambene industrije, postala je okosnica ukupnog procesa organizacionog konsolidovanja poljoprivrede, usled toga što je u ovim dvema grupacijama privrednih aktera postignuta najviša koncentracija ljudi, sredstava za proizvodnju i zemlje. U Vojvodini su agroindustrijski kombinati postali oslonac integracije agroprivrede s obzirom na rasepkanost i nizak stepen koncentracije, koji su onemogućili pojavu integratora u fazi distribucije (posebno spoljne trgovine). Hidrosistem »Dunav—Tisa—Dunav« i nekoliko manjih integracionih sistema, čiji su centri trgovačke organizacije, predstavljaju izuzetak od opšteg pravca agroprivredne integracije u Vojvodini.

Čak i u Vojvodini opšte zemljoradničke zadruge nisu bile sposobne za uključivanje u procese agroprivredne integracije, kao akteri rešavanja agroindustrijskih konflikata u korist poljoprivrede. To je razumljivo s obzirom na činjenicu njihove neorganizovanosti za samostalan nastup na agroprivrednom tržištu i relativno nizak nivo koncentracije ljudi i sredstava za proizvodnju u njima. Samo mali broj zemljoradničkih zadruga je uspeo da se preobrazi u poljoprivredno-industrijske zadružne kombinete.

Tabela 3

Kretanje broja opštih zemljoradničkih zadruga u Vojvodini 1964—1970. g.

Godina	Broj zadruga	Smanjenje u odnosu na prethodnu godinu
1964.	276	—
1965.	274	— 2
1966.	250	— 24
1967.	241	— 9
1968.	229	— 13
1969.	210	— 19
1970.	173	— 37
Ukupno	—	—104

Većina zemljoradničkih zadruga se utapa u poljoprivredno-industrijske kombinata, čiji je broj u porastu. Primer Vojvodine pokazuje da se ovaj proces ubrzava (tabela 3).

ANALIZA POLOŽAJA ZEMLJORADNIČKIH ZADRUGA U PROCESU INDUSTRIJSKE KOLONIZACIJE SELA U VOJVODINI

Rešavanje agroindustrijskih konflikata u jugoslovenskom selu ostvaruje se posredstvom niza društveno-ekonomskih procesa, te dosledna analiza tih konflikata zahteva obiman istraživački rad. Na ovom se mestu možemo zadržati samo na analizi nekoliko površinskih indikatora procesa industrijske kolonizacije sela, i funkcionisanju zadruga kao mehanizma podređenog ili suprotstavljenog tome procesu. Analiza se bazira na podacima o Vojvodini kao pokrajini sa visokim stepenom razvijenosti agroprivredne integracije, odnosno zemljoradničkog zadrugarstva.

Iz prethodnih konceptualnih razmatranja proističe tvrdnja da opadanje zemljoradničkog zadrugarstva izražava kolonizacionu ekspanziju integrisane agroprivrede u selu. Otuda treba očekivati da u područjima u kojima je kolonizacioni proces uznapredovao, otpor tradicionalne seoske zajednice više nije u stanju da izdrži transformaciono, modifikatorsko delovanje agroprivrednih integratora. U takvim područjima kolonizacije autohtono stanovništvo opada i ne pokazuje inicijative u pravcu izgrađivanja obrambenog, preduzetnog zadružnog mehanizma. U takvoj seoskoj sredini zadruga funkcionišu kao isturene kolonije industrijskih centara, organizovane u cilju postepene asimilacije seljaka-starosedelaca u okvire šireg integracionog agroprivrednog sistema ili u cilju njihovog potiskivanja na rezervisana marginalna područja privređivanja.

Tabela 4

Relacije između rasprostranjenosti i stabilnosti zemljoradničkih zadruga i stepena industrijalizacije, odnosno karaktera strukture u vojvođarskih opština u 1970. god.

	Proporcija naselja sa OZZ u opštini (u %)						Ukupno
	bez ZZ	1—25%	26—50%	51—75%	76—99%	100%	
Broj opština	15,9	18,2	31,8	25,0	6,8	2,3	100,0
Broj zemljor. zadruga	—	7,5	35,0	39,7	15,1	2,7	100,0
Indeks broja zemljorad. zadruga (1964 = 100)	0,0	35,5	57,2	69,0	96,0	100,0	55,8
Udeo industrije u nacionalnom dohotku opštine u 1968. g. (%)	19,0	12,3	22,9	24,3	17,6	4,9	...
Udeo društvenog sektora poljoprivr. u ukupnim obradivim površinama u opštini u 1970. god. (%)	32,6	31,0	35,2	35,5	34,5	28,0	...

Podaci zavoda za statistiku SAPV.

Analiza empirijskih zavisnosti između stabilnosti zemljoradničkih zadruga — koja izražava očuvanu otpornu snagu sela, i njihove rasprostranjenosti u seoskim naseljima, kao i uticaja stepena industrijalizacije i karaktera agrarne strukture u otpornu snagu zadružnih preduzetnih mehanizama sela, omogućava preliminarnu verifikaciju ovih tvrdnja (tabela 4).

Merena indeksom opadanja broja zemljoradničkih zadruga u opštini u periodu 1964—1970. godine, stabilnost zadrugarstva pokazuje visok stepen pozitivne korelacije sa rasprostranjenošću (gustinom) zemljoradničkih zadruga, merenom proporcijom naselja sa samostalnom zadrugom u ukupnom broju naselja u opštini. Zemljoradničke zadruge u opštinama sa preko 75% naselja sa samostalnom zemljoradničkom zadrugom pokazuju izuzetno visok stepen stabilnosti. U opštinama sa manje od 25% naselja sa samostalnim zemljoradničkim zadrugama, otpor zadrugarstva agroprivrednoj integraciji je faktički već slomljen.

Imajući u vidu broj opština i broj zemljoradničkih zadruga na koje se odnose analizirani slučajevi stabilnosti zadrugarstva, moguća su dva zaključka. Prvo, da su to ekstremni slučajevi zadržnog razvoja u vojvođanskoj poljoprivredi, i drugo, da su nestabilnost i opadanje zemljoradničkog zadrugarstva u ovoj pokrajini osnovna tendencija razvoja. Na ovaj zaključak upućuju i indikatori ovih procesa u glavnini vojvođanskih opština (u 57% opština) u kojima se nalazi i većina (75%) zemljoradničkih zadruga ove pokrajine.

Relacije iz tabele 4 pokazuju da na stabilnost i otpornu snagu zemljoradničkog zadrugarstva značajan uticaj ima stepen industrijalizacije i, u manjoj meri, karakter agrarne strukture u datoj opštini. Zemljoradničke zadruge su stabilan društveno-ekonomski sistem u malom broju opština sa niskim stepenom industrijalizacije i nižim udelom društvenog sektora poljoprivrede u posedovanju obradivih površina. Približne relacije pokazuju i indikatori stepena industrijalizacije i karaktera agrarne strukture za trećinu opština sa degradiranim zadrugarstvom. Nasuprot ovim ekstremnim grupama opština, u opštinama sa zadrugarstvom koje se nalazi u oštroj konkurenciji i borbi za opstanak, stepen industrijalizacije i udeo društvenog sektora u posedovanju obradivih površina su visoki.

Analizirane relacije upućuju na zaključak da se zemljoradničko zadrugarstvo odražava kao stabilan i otporan društveno-ekonomski sistem u nerazvijenim, niskoindustrijalizovanim seoskim sredinama, sa snažnom kontrolom seljaštva nad obradivom zemljom kao osnovnim faktorom poljoprivrede. Analiza takođe upućuje na ograničeno važenje ovoga zaključka, s obzirom da je u delu seoskih sredina — okarakterisanih sličnim indikatorima industrijskog razvoja i seljačke kontrole nad obradivim površinama — zadrugarstvo potisnuto ili se nalazi u agoniji. Objašnjenje ovih ekstremnih slučajeva razvoja zemljoradničkog zadrugarstva zahteva uvođenje novih nezavisnih promenljivih u analizu.

Razvoj zemljoradničkih zadruga u polovini vojvođanskih opština sa značima oštre konfrontacije zadrugarstva i činilaca koji dovode do njegovog potiskivanja iz sela, može se povezati sa visokim stepenom industrijskog razvoja i prevagom krupog zemljoposeda u agrarnoj strukturi tih opština.

Objašnjavanje uzroka opadanja zemljoradničkog zadrugarstva u Vojvodini zahteva analizu funkcija zemljoradničkih zadruga u okolnostima agropriredne integracije. Kako je pretpostavljeno, u takvim okolnostima zadruge bivaju zahvaćene evolucijom koja ih preobražava od jedine, mnogofunkcionalne privredne organizacije seoske zajednice takođe u jedinu, ali jednofunkcionalnu, isturenu filijalu agroindustrijskih centrala, čija je uloga subordinacija seljačke poljoprivrede pod interese velikih kombinata, prerađivačke industrije ili finansijsko-trgovačkih organizacija. Između ovih ekstremnih oblika zadružnih organizacija interpoliraju se evolucioni oblici zadruga, koje funkcionišu kao defanzivni preduzetni mehanizmi pojedinih grupa individualnih poljoprivrednika-trgovaca, odnosno zadruge koje i same funkcionišu kao agropriredni integratori, nalazeći stabilnu poziciju u širim agroprirednim sistemima.

Utvrdene spoljašnje karakteristike evolucije zemljoradničkog zadrugarstva u Vojvodini (njegova rasprostranjenost i stabilnost) mogu se dovesti u vezi sa tipologijom kooperativnih sistema, koja izražava dublju sadržinu te evolucije.

Postojanje samo jedne suverene zadružne organizacije u jednom naselju predstavlja empirijski indikator takvog kooperativnog sistema u kome zadruge deluje kao matica sela, kao njegov preduzetni mehanizam, a istovremeno kao središte društvenog života seoske zajednice. Drugi tip kooperativnog sistema nalazi svoj empirijski indikator u paralelnom delovanju zadruge i još neke društvene poljoprivredne organizacije — poljoprivrednog kombinata, SRZ ili kombinata. Ovakva konstelacija izražava odnos konkurencije ovih dvaju tipova kooperativnih sistema, s obzirom da davanje proizvodnih usluga i otkup poljoprivrednih proizvoda predstavlja interes i zadruge i druge paralelne poljoprivredne organizacije. Opstanak zadružne organizacije u konkurentskom odnosu sa drugom velikom poljoprivrednom organizacijom označava njeno uspešno oslanjanje na seljačku bazu (ukoliko sopstveni zemljoposed ne obezbeđuje privrednu samodovoljnost radnog kolektiva zadruge).

Treći tip kooperativnog sistema formalno više nema zadružni karakter. Njegov empirijski indikator je postojanje samo jedne ne-zadružne poljoprivredne organizacije u jednom naselju. Ipak se i u takvim naseljima mora konstatovati postojanje kooperativnih sistema, s obzirom da ne postoji slučaj potpune socijalizacije zemljišta na području nekoga od naselja sa jedinom ne-zadružnom poljoprivrednom organizacijom.

Konačno, četvrti tip kooperativnog sistema je specifičan i zahteva posebnu analizu. Njegov empirijski indikator je odsustvo bilo kakve samostalne poljoprivredne organizacije u naselju. To su naselja iz kojih je zadrugarstvo potisnuto i u kojima deluju isturene filijale-kolonije integracionih organizacija. No i u ovom slučaju u gotovo polovini takvih naselja zemljoradničke zadruge nastavljaju ispunjavanje dela svojih funkcija, ali ne više autonomno, pod kontrolom sela, nego to čine kao filijale organizacija s kojima su se integrisale. Kooperativni se sistem u ovom slučaju obično svodi na mali broj privredno-proizvodnih mehanizama koji su rentabilni za integratore (mašinsko-traktorska uslužna radna jedinica ili otkupna stanica).

U 5. tabeli naselja su kategorisana prema vrstama poljoprivrednih organizacija koje u njima deluju: I — naselja u kojima deluju samo opšta zemljoradnička ili poljoprivredna zadruge; II — naselja u kojima pored zemljorad-

ničke zadruge deluju još i SRZ, poljoprivredna dobra ili poljoprivredno-industrijski kombinati; III — naselja u kojima deluju samo SRZ, dobra ili kombinati; IV — naselja bez samostalnih poljoprivrednih organizacija.

Tabela 5

Relacije tipa kooperativnog sistema i demografskih karakteristika seoskih naselja u Vojvodini 1970/1971. godine (naselja do 10.000 stanovnika)

O b e l e ž j a	Kategorije naselja prema tipu kooperativnog sistema				Ukupno
	I	II	III	IV	
Broj naselja	120	18	45	236	419
%	28,6	4,3	10,8	56,3	100,0
Broj stanovnika	386.390	110.301	194.508	398.560	1.079.759
%	36,0	9,3	18,0	37,7	100,0
Prosečan broj stanovnika u naselju	3.200	5.572	4.421	1.689	2.577
Prosečan indeks rasta broja stanovnika (1961 = 100)	92,96	98,27	98,85	93,72	...
Broj lica na privremenom radu u inostranstvu	11.477	3.736	7.213	14.481	36.907
%	31,1	10,1	19,6	39,2	100,0
Prosečan broj lica na radu u inostranstvu					
— po jednom naselju	93	208	160	6	
— na 100 stanovnika	3,86	3,73	3,62	0,36	

Izvor: »Popis stanovništva i stanova 1971. (prvi rezultati popisa)«, *Statistički bilten*, Novi Sad, Pokrajinski zavod za statistiku SAPV, 5/1971.

Stabilnost ili potiskivanje i subordinacija zemljoradničkih zadruga od strane integrisanih agroprivrednih sistema izražava ekspanziju ili potiskivanje pojedinih od opisanih kooperativnih sistema u Vojvodini, zbog toga predstavlja indikator ekspanzije kooperativnih sistema koji deluju kao mehanizmi subordinacije seljačke poljoprivrede od strane integrisanih agroprivrednih sistema. Analiza tipova kooperativnih sistema i demografskih karakteristika seoskih sredina kao empirijskih indikatora kolonizacionih efekata agroprivredne integracije, pruža dodatna obaveštenja o strukturi ovih društveno-ekonomskih procesa u vojvođanskom selu.

U seoskim sredinama Vojvodine⁵ u 1970/1971. godini zadružni kooperativni sistemi obuhvataju manje od trećine naselja i oko 45% seoskog stanovništva (tabela 5). Zadruga-matice obuhvataju još uvek oko trećine seoskog stanovništva u naseljima tipično seoskog karaktera. Mali broj zadruga u konkurentskoj poziciji prema drugim poljoprivredni organizacijama u istom naselju (svega 18 zadruga), dozvoljava tvrdnju da zadružni kooperativni sistem u naseljima sa razvijenijom socijalno-ekonomskom strukturom (najveća seoska naselja sa 5—6 hiljada stanovnika) nije u stanju da potpuno integrišu seljačku privrednu bazu. Navedenih 18 zemljoradničkih zadruga su

⁵ Kao gornja granica veličine seoskog naselja u Vojvodini uzet je broj od 10.000 stanovnika. U okviru ove granice, dodatnom analizom je utvrđeno da postoji veoma mali broj naselja sa razvijenom industrijskom strukturom privrede i odgovarajućom socioprofesionalnom strukturom stanovništva. Tako prosečno vojvođansko seosko naselje ima oko 2.500 stanovnika, zbog navedenog razloga se iz kruga seoskih sredina u ovoj pokrajini ne može isključiti većina naselja do 10.000 stanovnika.

uglavnom zahvaćene transformacijom u pravcu agroindustrijskih kombinata. One razvijaju svoj sopstveni industrijski sistem i na taj se način preobražavaju u centre agroprivredne integracije.

Kooperativni sistem tipa III u Vojvodini već predstavlja značajan činilac socijalno-ekonomskog razvoja sela. Ovi sistemi deluju u naseljima sa relativno velikom populacijom u kojoj mogu da se razviju urbano-industrijske strukture. To su naselja sa stabilizovanim stanovništvom. Na takvu demografsku karakteristiku naselja sa ovim tipom kooperativnog sistema utiče ekspanzivna ekonomska moć krupnih poljoprivrednih organizacija, koje po pravilu teže izgradnji sopstvenih industrijskih sistema.

U Vojvodini je najrasprostranjeniji tip IV kooperativnog sistema, koji u osnovi predstavlja kolonizacioni sistem velike industrije u seoskim područjima. Preko polovine seoskih naselja je zahvaćeno ovim tipom kooperativnog sistema. Po pravilu su to naselja sa malim brojem stanovnika, ali čiji se broj brzim tempom još smanjuje. Ovo stanovništvo je, sudeći prema broju lica zaposlenih u inostranstvu kao indikatoru pokretljivosti, najnepokretljivije u poređenju sa ostalim seoskim sredinama. To su sela koje je kvalitetna radna snaga već napustila, u kojim se ni omladina ne zadržava, i u kojima je senilizacija stanovništva dostigla visok stepen.

Spomenute demografske karakteristike naselja u kojima dominira četvrti tip kooperativnog sistema dovoljan je dokaz kolonizatorskih implikacija toga tipa kooperativnog sistema. U malim naseljima se ne isplati graditi industriju, a efikasna organizacija krupne poljoprivrede zahteva stvaranje kompletnih kolonija radnika opremljenih modernom tehnikom, pošto takva sela oskudevaju u radnoj snazi. Istovremeno, autohtono stanovništvo ovih sela nije u stanju da organizuje odbrambene zadružne preduzetne mehanizme. Na taj način blizu 40% vojvođanskog seoskog stanovništva je društveno-ekonomski blokirano, tj. faktički postisnuto u rezervat za marginalne poljoprivredne proizvođače, koji ne mogu da se efikasno uključe u robnu proizvodnju. Bez uključivanja u integracioni sistem velikih agroprivrednih organizacija ova sela su osuđena na iščezavanje. Upravo zbog toga u krugu ovih sela ima najviše slučajeva masovnog iseljavanja u inostranstvo.

Prema pretpostavci, gradske sredine predstavljaju metropole kolonizacionih sistema, centre agroprivrednih integracionih organizacija. Otuda u gradskim naseljima ne mogu dominirati kooperativni sistemi čija je funkcija kolonizaciona ekspanzija. Taj stav potvrđuju podaci o rasprostranjenosti pojedinih tipova kooperativnih sistema u gradskim sredinama Vojvodine (tabela 6). Samo u jednom naselju sa preko 10.000 stanovnika ne postoji samostalna velika poljoprivredna organizacija.

Samo u 5 naselja gradskog tipa u Vojvodini zemljoradničke zadruge imaju funkciju glavnog organizatora poljoprivrede. Po pravilu ove zadruge predstavljaju i okosnicu industrijskog razvoja u ovim gradovima. Ali ove zadruge nisu matice celokupne zajednice. Gradska socijalno-ekonomska struktura je mnogo složenija od seoske, ona je izdiferencirana, te ne može biti integrisana u okviru jedne privredne organizacije. Zadruge locirane u gradskim naseljima u stvari predstavljaju integracione centre prigradskih seoskih naselja. Ove zadruge imaju izmenjenu društveno-ekonomsku sadržinu: to nisu — niti mogu biti — klasične zadružne organizacije nad kojima demokratsku kontrolu ostvaruje celokupna lokalna zajednica.

Tabela 6

Relacije tipa kooperativnog sistema i demografskih karakteristika gradskih sredina Vojvodine 1970/1971. g. (naselja sa preko 10.000 stanovnika)

O b e l e ž j a	Kategorije naselja prema tipu kooperativnog sistema				Ukupno
	I	II	III	IV	
Broj naselja	5	17	10	1	33
%	15,1	51,6	30,2	3,1	100,0
Broj stanovnika	54.897	618.057	185.900	10.655	870.509
%	6,4	71,0	21,4	1,2	100,0
Prosečan broj stanovnika u naselju	10.979	36.356	18.690	10.655	26.370
Prosečan indeks rasta broja stanovnika (1961 = 100)	118,84	116,98	116,40	97,0	...
Broj lica na privremenom radu u inostranstvu	2.227	16.691	5.329	364	24.611
%	9,1	67,9	21,5	1,5	100,0
Prosečan broj lica na radu u inostranstvu					
— po jednom naselju	445	982	533	364	
— na 100 stanovnika	4,05	2,70	2,85	3,00	

Izvor: »Popis stanovništva i stanova 1971. (prvi rezultati popisa)«, *Statistički bilten*, Novi Sad, Pokrajinski zavod za statistiku SAPV, 5/1971.

Napominjemo da je značenje tipova kooperativnih sistema isto kao i za 5. tabelu.

IZGLEDI ZADRUŽNE SOLUCIJE AGROINDUSTRIJSKIH KONFLIKATA

I pored ograničenog dometa empirijskih indikatora na kojima se zasnivala, rezultati prethodne analize upućuju na zaključak da se zemljoradničko zadrugarstvo u uslovima ekspanzije agroprivredne integracije u Jugoslaviji može održati ukoliko bude sposobno da se prilagodi funkciji rešavanja osnovnih agroindustrijskih konflikata, koji i leže u osnovi vertikalno-integracionih procesa u jugoslovenskoj poljoprivredi.

Jugoslovenska agroprivreda se mora integrisati da bi uspela da se konfrontira ostalim visokokonzentrisanim oblastima privrede — jugoslovenske i svetske. Agroidustrijska sinteza je osnovica takve integracije. Kao posebna, suverena oblast robne proizvodnje, poljoprivreda se mora postepeno izgubiti u ovom integracionom procesu. Ovo utapanje i gubitak organizaciono-preduzetne individualnosti važi pogotovo za seljačku poljoprivredu. No postizanje ove integracije nije moguće bez dezintegracije stare socijalno-ekonomske strukture seoske zajednice zasnovane na lokalnim vezama.⁶

Agroprivredna integracija teži socijalno-ekonomskoj strukturi sela u kojoj neće biti seljaka. Ovo raseljačivanje sela ostvaruje se posredstvom različitih socijalno-ekonomskih mehanizama, od kojih smo neke markirali u prethodnoj analizi.

⁶ B. Galeski: »Wies i rolnictwo w procesach integracji«, *Roczniki socjologii wsi* tom 5, Warszawa, 1966, str. 14.

U etapi trgovinske agresije industrije u selo, raseljačivanje se odvija mehanizmima vertikalne integracije seljačke poljoprivrede. Seljak-farmer ostaje nominalan vlasnik i operator na svom gazdinstvu, ali mu integrator-trgovac postepeno preseca veze sa tržištem — i snabdevačkim i tržištem plasmana, preobražavajući ga od tradicionalnog proizvođača-trgovca u čisto proizvođača-radnika na sic. U takvom sistemu seljak postaje podanik moćne industrijske imperije, s čijim padom i on mora da propadne kao »samostalan« proizvođač robe. Na vrhuncu ove etape agroprivredne integracije seljak postaje običan najamni radnik koga plaćaju po komadu isporučene robe.⁷

Ovakvi poljoprivredni proizvođači-kooperanti više nisu seljaci. U našem svakodnevnom jeziku ovaj je preobražaj ostavio dubok trag: »seljak« je postao pejorativan izraz za izolovanog i besperspektivnog stanovnika zabačenog sela, dok uspešnog proizvođača robe u poljoprivredi označavamo izrazom »poljoprivrednik«, »napredni poljoprivredni proizvođač«.

Nasuprot ovoj tihoj asimilaciji seljaštva u agroprivredu, eruptivna ekspanzija agroprivredne integracije — vezana uz brzu industrijalizaciju nedovoljno razvijene zemlje sa predimenzioniranim seljačkim sektorom poljoprivrede, izaziva naglu depopulaciju sela i razvoj kolonizacionih procesa u područjima u kojima je otpor starih društveno-ekonomskih struktura sela slomljen. U takvim okolnostima kooperativni mehanizmi deluju kao instrumenti industrijske kolonizacije sela. Prema očekivanjima zadružnih ideologa zadruga bi u takvim okolnostima trebala da obezbedi zaštitu, konsolidaciju, ublažavanje posledica dezintegracije seoske zajednice.

Prethodna analiza pokazuje da zemljoradničko zadrugarstvo u Vojvodini popušta pred kolonizacionim pritiskom industrije upravo u naseljima koja su najbliža socijalno-ekonomskim strukturama stare seoske zajednice. Umesto da deluju kao matice sela, upravo u ovim naseljima zemljoradničke zadruge najlakše potpadaju pod kontrolu integratora i preuzimaju ulogu kolonizatorskih filijala.⁸ Zadruga uspevaju da postignu značajnu stabilnost i ulogu efikasnog preduzetnog mehanizma seljačke poljoprivrede samo u slučaju kada i same postaju centri agroprivredne integracije.

Očekivanje da će zemljoradnička zadruga i u okolnostima agroprivredne integracije moći da obezbedi horizontalnu integraciju seljačke poljoprivrede, suočava se — u svetlu zaključaka koji proističu iz prethodnih analiza, sa problemom čije rešenje nije lako naći.

Zadruga može obezbediti integraciju seljačke poljoprivrede samo ukoliko uspe da zaustavi dezintegracione procese koji pritiskuju seosku zajednicu usled industrijalizacione agresije. U tom smislu zadruga mora delovati kao udruženje čija se struktura mora što više približavati socijalno-ekonomskom tipu *Gemeinschafta*. Wierzbicki ukazuje na aporiju koja leži u osnovi takvog nastojanja da se zadruga organizuje kao udruženje seljaka. »Veze koje okupljaju članove udruženja moraju biti tradicionalne, sakralne, osećajne, dakle vanekonomskeg karaktera . . . ukratko, moraju se oslanjati na nekom ideološkom elementu. Drugim rečima, može se paradoksalno reći da će najbolji rezultati biti tamo gde se članovima udruženja ne postavljaju

⁷ »Prosječan odgajivač brojlera pristane da bude radnik od komada pod ugovorom. . . U brojler industriji to je jedini put za malog čoveka bez ičega da nađe nešto sigurnosti.« E. Higbee: *Farm and Farmers in an Urban Age*, New York, 1963, str. 29.

⁸ Ovu karakteristiku jugoslovenskog zemljoradničkog zadrugarstva ističe i Desroche. Op. cit., str. 4.

neposredni privredni ciljevi, a najgori tamo gde bi isključiva motivacija delovanja bila produktivnost po hektaru i ostvarivanje najnižih troškova koštanja po jedinici proizvoda pri isključivoj proizvodnji za tržište».⁹

Kao faktor agroprivredne integracije, zemljoradnička zadruga se mora približiti što više tipu *Gesellschaft* sa maksimalnom racionalnošću u privređivanju i fabričkom organizacijom rada, koja takvu racionalnost jedino obezbeđuje. Kao faktor integracije seoske zajednice, kao udruženje seljaka zadrugara ne sme dozvoliti evoluciju u tome pravcu. Ovu aporiju klasični zadrugni model socijalno-ekonomskog sistema ne može da reši. Zato se ona ili transformiše u sistem korenito različit od klasične zadruge, ili propada pod pritiskom rastućih agroindustrijskih konflikata. Zato na pitanje da li zemljoradnička zadruga u savremenoj Jugoslaviji može biti okvir rešavanja agroindustrijskih konflikata u korist sela, logičan bi bio negativan odgovor.

Summary:

AGRO-INDUSTRIAL CONFLICTS AND AGRICULTURAL CO-OPERATIVES

Yugoslav agriculture is undergoing a process of integration which is due to the concentration of productive forces in other branches of the country's economy. For agriculture, integration means an increasingly sharp confrontation with many agro-business and financial centres.

The author is trying empirically to verify the hypothesis about the inability of the classical co-operative system to solve the conflict between the expansive agro-business systems and local rural socio-economic structures. On the example of the recession of agricultural co-operatives in Vojvodina he shows how co-operatives are changing into mechanisms of an industrial colonization of rural areas: the village is left without a defending mechanism; industrial colonies in rural areas have an assimilating, even discriminatory effect; and the peasants are pushed to the marginal spheres of economic operation.

According to the author there is very little prospect for solving the agro-industrial conflicts by means of co-operatives. As an association, the co-operative should in practice come as close as possible to Tönnies's socio-economic type of *Gemeinschaft*, while as an enterprise it can survive only if it develops according to the *Gesellschaft* type. Vojvodina agricultural co-operatives are developing in the latter direction. In conditions of agro-business integration the co-operative is thus becoming a factor of the colonizing system of big urban industrial integrators of agriculture. Thus the conflict between big integrational systems, which increasingly dominate agriculture, and rural local communities, represented by co-operatives as associations of peasants, still remains open.

Резюме:

АГРОПРОМЫШЛЕННЫЕ КОНФЛИКТЫ И СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ КООПЕРАЦИЯ

Югословское сельское хозяйство охвачено процессом интеграции являющейся последствием концентрации производственных сил в остальных отраслях хозяйства. Интеграция для сельского хозяйства значит более резкую конфронтацию со многими агрохозяйственными и финансовыми центрами.

Автор пытается опытным путем проверить гипотезу о неспособности классической кооперативной системы, решить конфликты являющиеся между экспанзивными сельскохозяйственными системами и местными сельскими социаль-

⁹ Z. T. Wierzbicki: »Elementi teorii spozelzielczosci produkcyjnej«, *Roczniki socjologii wsi*, tom 5, Warszawa, 1966, str. 67.

но-экономическими структурами. На примере отсталости сельскохозяйственной кооперации в Воеводине показан процесс преобразования кооперативов в механизм промышленной колонизации сельских местностей: село остается без защитительного механизма, воздействие промышленной колонии в сельских средах — ассимилятивное даже и дискриминирующее. Крестьяне ограничены на маргинальные области приобретения.

По мнению автора, возможности путем коопераций решить агропромышленные конфликты весьма проблематичны. Как объединение кооперация должна на практике приблизиться социально-экономическому типу *Gemeinschaft-Tönies-a*, а как предприятие может удержаться поскольку развивается по типу *Gesellschaft*. Сельскохозяйственные кооперации в Воеводине развиваются в последнем направлении. В условиях сельскохозяйственной интеграции (*agribusiness integration*) кооперация становится элементом колониальной системы крупных промышленно-городских интеграторов сельского хозяйства. Таким образом, конфликты между значительными интеграционными системами преобладающими сельское хозяйство и сельскими местными объединениями в результате которых кооперация является соединением крестьян, остаются открытыми.